

घटक ४ अभिवाचन

४.० उद्दिष्टे :

१. अभिवाचन या स्वतंत्र सादरीकरण प्रकाराशी परिचय करून घेता येईल.
२. अभिवाचन या सादरीकरण प्रकाराच्या सहाय्याने ललित आणि ललितेतर साहित्याच्या आस्वाद आणि आकलनाचे नवे आयाम शोधता येतील.
३. अभिवाचनाद्वारे नाटक आणि अन्य साहित्यप्रकार हे विस्तृत जनसमुदायापर्यंत पोहोचवणे आणि त्याद्वारे साहित्याशी संबंधित अभिरुची उन्नयनाचा मार्ग साधता येईल.
४. अभिवाचन या सादरीकरण प्रकाराच्या माध्यमातून मानवी मन अधिक प्रगल्भ आणि संवेदनशील होण्याच्या दृष्टीने प्रयत्न करता येईल.
५. अभिवाचन या सादरीकरण प्रकाराच्या माध्यमातून मानवी जीवनातील सौंदर्यात्मक आणि कलात्मक जाणीवांचे विकसन साधता येईल.
६. अभिवाचन या सादरीकरण प्रकाराच्या माध्यमातून नवीन व्यावसायिक संधींबद्दलची माहिती मिळवता येईल.

४.१ प्रास्ताविक

साधारणपणे गेल्या ८ ते १० वर्षांमध्ये 'अभिवाचन' ही सादरीकरणाच्या प्रकाराशी संबंधित संज्ञा मराठी भाषिक समूहामध्ये लोकप्रिय झाली आहे. अभिवाचन या सादरीकरण प्रकाराची पूर्वपीठिका तपासायची झाल्यास कवितेच्या मंचीय सादरीकरणामध्ये तसेच कथा, कादंबरी, ललितबंध, नाटक यामधील निवडक भागांच्या प्रकट वाचनामध्ये त्याचे काही अंश सापडतात. आकाशवाणीवर अनेक वर्षांपासून श्रुतिका, नभोनाट्य, कादंबरीचे क्रमशः वाचनाचे कार्यक्रम होत असतात. तसेच महेश एलकुंचवार स्वतःच्या नाटकांचे, व्यंकटेश माडगूळकर स्वतःच्या कथात्मक साहित्याचे निवडक श्रोत्यांसमोर जाहीर वाचन करायचे, सुनिताबाई देशपांडे आणि पु.ल देशपांडे मराठीतील निवडक कवितांच्या सादरीकरणाचा कार्यक्रम करायचे. वीणा देव आणि विजय देव तसेच त्यांचे कुटुंबीय मिळून गो. नी. दांडेकरांच्या कथात्मक साहित्यामधील निवडक भागांच्या प्रकट वाचनाचे अनेक ठिकाणी कार्यक्रम करायचे. काही वर्षांपूर्वी एका खासगी दूरचित्रवाणी वाहिनीवर 'नक्षत्रांचे देणे' या नावाने कार्यक्रम सादर केला जायचा, ज्याच्या सीडी पुढे बाजारात उपलब्ध झाल्या. आज युट्युबवर त्यामधील काही भाग उपलब्ध आहे. या नक्षत्रांचे देणे मधील काही कलाकारांचे सादरीकरण हे चांगल्या दर्जाचे अभिवाचन आहे असे म्हणता येईल. 'अभिवाचन' ही संज्ञा आजच्यासारखी

मोठ्या प्रमाणावर रूढ होण्याच्या आधी, उपरोल्लेखित विविध आविष्कार हे अभिवाचन किंवा त्याच्या समीप जाणारे सादरीकरणाचे प्रकार होते.

अभिवाचनाबद्दल अधिक जाणून घेण्याच्या आधी वाचनाच्या विविध प्रकारांविषयी समजून घेऊया.

अप्रकट वाचन

हा वाचनाचा मुख्य प्रकार असून, यामध्ये वाचक ध्वनीचा आधार न घेता त्याच्यापुढील मजकूर मनातल्या मनात वाचत असतो. वाचकाचा वकुब, वृत्ती आणि गरज, सवय, इ.नुसार अप्रकट वाचनाचे विविध प्रकार होऊ शकतात. अप्रकट वाचनामध्ये, उपलब्ध मजकूर आणि वाचक यामध्ये तिसरा कोणी नसल्यामुळे साहित्याच्या आकलन आणि आस्वादानामध्ये वाचकाच्या व्यक्तिमत्त्वाचा सर्वात जास्त अंमल असतो.

प्रकट वाचन

निरनिराळ्या उद्देशांसाठी साहित्याचे प्रकट वाचन केले जाते. पाठांतर, अध्यापन, मजकुराचा प्रचार आणि प्रसार, पुण्यप्राप्ती इ. कारणांसाठी प्रकट वाचन केले जाऊ शकते. या प्रकारच्या वाचनामध्ये वाचकाला आशयाच्या आकलनाची गरज भासेलच असे नाही. प्रकट वाचनामध्ये उपलब्ध मजकूर विशिष्ट श्रोत्यापर्यंत पोहोचवण्यासाठी वाचकाला भाषिक कौशल्याची आवश्यकता असतेच असे नाही. प्रकट वाचन हे बऱ्याच वेळेस ढोबळ, एकसुरी, भावनिक अविष्काराचा अभाव या स्वरूपाचे वाचन असण्याची शक्यता असते.

अभिवाचन

वाचकाने आपल्या साहित्यिक आकलनाचा 'विशिष्टानुभव', स्वतःमधील भाषिक कौशल्यांचा आधारे श्रोत्यांपर्यंत पोहोचवण्याच्या प्रक्रियेला अभिवाचन म्हणता येईल. अभिवाचकाने आपल्या आवाजाचा लय-पोत सांभाळत, स्वतःच्या साहित्यिक आकलनाचा केलेला उन्नत आविष्कार हे अभिवाचनाचे एक महत्त्वाचे वैशिष्ट्य म्हणता येईल.

अभिवाचन हा वाचनाचा सौंदर्यात्मक आविष्कार असल्यामुळे येथे वाचक हा अभिवाचक बनतो. काही उदाहरणांच्या साहाय्याने हा मुद्दा समजून घेता येईल. 'चालणे' या क्रियेत एका ठिकाणाहून दुसऱ्या ठिकाणी पोहोचणे घडते, नुसत्या चालण्याच्या हालचालीत मर्यादित अर्थाने व्यक्तीवैशिष्ट्य जाणवते. पण लयपूर्ण हालचालींद्वारे जो पदन्यास केला जातो. त्यामध्ये सौंदर्यात्मक जाणीव असते. या प्रकरणाच्या पुढील भागात आपण अभिवाचनाबद्दल सविस्तरपणे समजावून घेऊया.

४.२ विषय विवेचन

मराठी भाषेत 'अभि' या उपसर्गाचे अनेक अर्थ आहेत. 'अभिवाचन' या शब्दातील 'अभि' या उपसर्गाचा संयुक्तिक अर्थ हा 'वैशिष्ट्यांनी युक्त' म्हणजेच 'खास' असा होतो. आता हे वैशिष्ट्यपूर्ण वाचन सिद्ध होण्यासाठी अनेक गोष्टींची आवश्यकता असते, त्याबद्दल पुढील भागात चर्चा करूया.

४.२.१ पूर्वाभ्यास

अभिवाचक कोणत्याही माध्यमासाठी अभिवाचन करत असला तरी अभिवाचन हा मुख्यतः श्राव्यानुभव आहे. एखादा श्राव्यानुभव तयार होण्यासाठी ध्वनीची निर्मिती आवश्यक असते. अभिवाचनाच्या संदर्भात ही ध्वनीची निर्मिती म्हणजे प्रामुख्याने बोलली जाणारी 'भाषा' होय. लिखित आणि मौखिक अशा दोन्ही भाषांच्या एकमेळातून अभिवाचकाला विशिष्ट परिणाम साधायचा असल्यामुळे सादरकर्त्याला भाषेच्या या दोन्ही स्वरूपांचा काही एक प्रमाणात अभ्यास असणे आवश्यक आहे.

भाषेचे ध्वनीरूप

व्यक्ती त्याची मातृभाषा नैसर्गिक पद्धतीने शिकत असते. वाढीच्या काळात आपण ज्या भाषेच्या अधिक संपर्कात असतो, त्यातले बारकावे आपण नकळतपणे आत्मसात करतो. 'संभाषण' हे भाषेचे मुख्य कार्य असल्यामुळे आपण बऱ्याचवेळेस भाषा सैलसरपणे वापरतो, त्याशिवाय भाषा वापरताना आपला सुकरतेकडे कल असतो. यासोबतच जात, धर्म, वर्ग, लिंग, प्रदेश इत्यादींच्या प्रभावातून 'व्यक्तिगत' बोली सिद्ध होत असते. भाषेचे हे सर्वसाधारण स्वरूप लक्षात घेऊन, स्वच्छ आणि स्पष्ट शब्दोच्चारासाठी अभिवाचकाला भाषेच्या निर्मितीमधील ध्वनीघटकांची रचना, स्वर आणि व्यंजनांची उच्चारणस्थाने आणि त्याचा सराव यांची सुयोग्य माहिती असणे आवश्यक आहे.

ध्वनी, अक्षरे आणि शब्द

फुफ्फुसातून बाहेर पडणाऱ्या हवेचा स्वरतंतूवर आघात झाला म्हणजे त्यांच्या कंपनातून आवाज निर्माण होतो. या आवाजाला आपण ध्वनी म्हणूया. तोंडातील विविध अवयव या ध्वनींना अक्षरांचे रूप देतात. उदा. स्वरतंतूंच्या कंपनांमुळे निर्माण झालेला आवाज कसलाही अडथळा न होता किंचित उघड्या असलेल्या तोंडावाटे बाहेर पडला तर 'अऽऽऽऽ' असा दीर्घ स्वर ऐकायला येईल. मिटलेल्या दोन्ही ओठांमागून (तोंडातून) येणारा, पटकन उघडलेल्या ओठांतून बाहेर पडणारा आवाज 'प' हा उच्चार होऊन बाहेर पडतो. पण त्यावेळी थोडी हवा जर नाकावाटे निसटली, तर 'प'ऐवजी 'म'हा उच्चार ऐकू येतो.

जबडा, ओठ, दात, जीभ, टाळू, पडजीभ, घशाची पोकळी, तोंडाची पोकळी, नाकाची पोकळी हे सारे अवयव आपापल्या परीने आवाजाला निरनिराळ्या अक्षरांचे रूप देतात आणि त्या अक्षरांचे शब्द होतात.

कोणत्या अवयवाच्या हालचाली कशा आणि किती प्रमाणात झाल्या म्हणजे विशिष्ट अक्षराचा उच्चार स्वच्छ आणि स्पष्ट होतो हे समजून घेणे अत्यावश्यक आहे.

उदा. 'अ' चा उच्चार करताना ओठ विलग हवेत आणि तोंड किंचित उघडे हवे या अटी प्राथमिक आहेत. तर 'आ' हा उच्चार स्वच्छ व्हायचा असेल, तर तोंड खूप उघडावे लागेल म्हणजे जबडा वासावा लागेल. ओठ आपोआप विलग होतीलच, पण तोंड न वासता केलेला 'आ' हा उच्चार स्वच्छ होणार नाही. ओठांचा व्यवस्थित 'चंबू' केल्याशिवाय 'ओ' आणि 'उ' हे उच्चार स्वच्छ होणे शक्य नाही.

काही अक्षरांचे एकापेक्षा अधिक उच्चार असतात, उदा. ज, च, तर अशावेळी आपल्याला नेमका उच्चार माहित असणे आवश्यक आहे. अन्यथा अर्थात बदल होऊ शकतो. उदा. जग - जीवन जगणे या अर्थाने, जग - पृथ्वी या अर्थाने. शब्द उच्चारताना त्यातला ऱ्हस्व आणि दीर्घ याचा नीट उच्चार केला नाही तर, अर्थात बदल होऊ शकतो. उदा. दीन-गरीब या अर्थाने, दिन - दिवस या अर्थाने

शब्दांवरील विशिष्ट आघातामुळे वाक्यार्थामध्ये बदल होऊ शकतो. उदा. 'मला त्या गावी जायचेच नव्हते.' यातल्या 'मला' या शब्दावर आघात दिल्यामुळे जो वाक्यार्थ पोहोचेल, तो 'त्या गावी' या शब्दावर आघात दिल्यामुळे वेगळ्याप्रकारे पोहोचेल.

स्वच्छ आणि नितळ वाणीसाठी तोंडाच्या ज्या हालचाली करणे आवश्यक आहे; त्या साऱ्या निःसंकोचपणे केल्या पाहिजेत. अभ्यास आणि सरावाच्या सहाय्याने आपण आपले शब्दोच्चार स्पष्ट आणि स्वच्छ करू शकतो.

भाषिक ध्वनींचे उच्चारण आणि अर्थ जसे महत्वाचे असतात; तसेच अभिवाचकाला अभाषिक आवाजाच्या अर्थपूर्ण वापराचे भानही असायला हवे. रडणे, हसणे, मोठ्याने जांभई देणे, सुस्कारणे, कणहणे, कुंथणे, हुंकार देणे इत्यादी आवाजाचे अनेक वापर अभाषिक असतात. त्यांची अर्थपूर्णता वादातीत आहे.

मानवी आवाजाचे गुणधर्म

पट्टी : गाताना ज्याप्रमाणे तारसप्तक, खर्ज या पारिभाषिक शब्दांचा वापर करतो; तसेच बोलताना वरच्या 'पट्टी'त खालच्या 'पट्टी'त अशा शब्दांचा वापर केला जातो. वरच्या पट्टीत बोलताना स्वरतंतू अगदी एकमेकांजवळ आलेले असतात. त्यामुळे खूप कमी हवा बाहेर पडते. त्यामुळे दम जास्त काळ टिकू शकतो. उलट खालच्या पट्टीत बोलताना स्वरतंतू एकमेकांपासून विलग झालेले असतात. त्यामुळे खूप हवा मधून निसटून जात असते आणि म्हणून दम कमी टिकतो. म्हणूनच, अगदी हलक्या आवाजात कुजबूजताना एका दमात आपण जेमतेम दोन-तीन शब्दच बोलू शकतो. गाणारे ज्याप्रमाणे आपली पट्टी ठरवतात, तसेच अभिवाचन करणाऱ्याने ही आपली बोलण्याची पट्टी ठरवून घेतली, तर अभिवाचन करताना सोयीचे ठरते.

तीव्रता : आवाजाची तीव्रता म्हणजे आवाजाचा मोठेपणा अगर लहानपणा. ही तीव्रता आवाजाच्या पाठीशी उभ्या असलेल्या श्वासाच्या बळावर अवलंबून असते. जितका श्वास अधिक बलवान तितका आवाज बलवान. काही लोक मोठ्या आवाजात बोलायला सांगितल्यानंतर उंच पट्टीत बोलू लागतात. पण पट्टी जितकी अधिक उंच तितकी आवाजात चढ उताराची फेरबदलाची शक्यता कमी होते. आवाज एकसुरी वाटू लागतो. खालच्या पट्टीतला स्वर बऱ्याच वेळेस विश्रांत करणारा असतो.

गती : संथ, मध्यम आणि वेगवान असे गतीचे साधारण तीन प्रकार मानता येतील. अभिवाचकाला विशिष्ट परिणाम साधण्यासाठी या गतीचा वापर करता येऊ शकतो.

रोख : 'औपचारिक' सुरात त्याचे बोलणे सुरू होते, आणि 'निराशेने' तो उदगारला. इथे औपचारिक, निराशाजनक हा बोलण्याचा रोख निश्चित करतो. अभिवाचक भावभावनांची अटकळ बांधत, कल्पनेच्या आधारे संहितेमधील विविध रोख निश्चित करू शकतो.

अभिवाचकाला भाषिक ध्वनींचा उगम आणि उच्चारण आणि आवाजाचे गुणधर्म यांची माहिती व सराव हे त्याच्या अभिवाचनासाठी आवश्यक असणाऱ्या भाषिक कौशल्यांच्या क्षेत्रात प्रवेशासाठीची प्राथमिक पायरी आहे, असे म्हणता येईल.

मराठीच्या विविध बोलींचा परिचय निरीक्षण आणि सराव

साहित्यात प्रमाण आणि बोलीभाषा या दोन्हींचा वापर होत असल्यामुळे अभिवाचकाला प्रमाण आणि बोली या दोन्ही संकल्पना पुरेशा स्पष्ट असणे आवश्यक आहे. मराठीच्या कोल्हापुरी, अहिराणी, कोकणी, वऱ्हाडी या प्रदेशनिविष्ट बोली असो किंवा दखनी, पावरी या जात-धर्माशी संबंधित बोली असो.

याबद्दलची किमान माहिती असणे आवश्यक आहे. तीव्र निरीक्षण शक्तीच्या आधारे अभिवाचक हे बोलींचे नमुने मनात साठवू शकतो आणि गरजेनुसार त्याचा वापरही करू शकतो.

बोलीभाषेचा आणि प्रमाणभाषेचा सुयोग्य ताळमेळ साधणे ही काही संहितांची गरज असते. अशावेळी दोन्ही भाषाप्रकारांमधील उच्चारणे नीटपणे माहिती असणे गरजेचे असते. उदा. न आणि ण, ब आणि भ, स आणि श अभिवाचकाने अशा उच्चारांकडे दुर्लक्ष केले तर श्रोत्यांचा - प्रेक्षकांचा रसभंग होण्याची दाट शक्यता असते.

विविध साहित्यप्रकारांचा अभ्यास

अभिवाचकाला कथा, कविता, कादंबरी, नाटक, ललितबंध, वैचारिक साहित्य या विविध साहित्यप्रकारांचा सर्वसाधारण इतिहास, साहित्यप्रकारांचे स्वरूप, रचनाघटकांचे भान असणे आवश्यक आहे. उदाहरणार्थ छंदोबद्ध कविता आणि मुक्तछंदातली कविता याबद्दलचे पुरेसे स्पष्टीकरण असेल, तर अभिवाचक ज्ञानोबांची ओवी आणि मंगेश पाडगावकर यांची बोलगाणी यांच्याशी नीटपणे संधान साधू शकतो. कथात्मक साहित्याच्या बाबतीत निवेदन, वर्णन, संवादात्मकता इ. वापर होतो; तर नाटकाच्या बाबतीत अपरिहार्यपणे निव्वळ संवादात्मकता येते. ललितबंधाच्या बाबतीत आत्मपरतेचे निराळे अधिष्ठान असते. वैचारिक साहित्याच्यासंबंधात तर्काचे प्राबल्य असते. थोडक्यात, अभिवाचक हा सजग वाचक असेल तर ते कौशल्य त्याच्या अभिवाचनास पूरक ठरते.

संहितेचे संपादन आणि पुनर्बांधणी

संपूर्ण पुस्तकाची ध्वनिमुद्रित आवृत्ती प्रसारित करणाऱ्या व्यावसायिक अॅप्स असो किंवा दूरवाणी वाहिनीवरून एखाद्या पुस्तकाचे क्रमशः होणारे वाचन, या दोन्ही ठिकाणी बहुशः संपूर्ण पुस्तकाचे अभिवाचन केले जाते. पण काही वेळेस अभिवाचनाचे विषय, स्वरूप आणि गरजेनुसार संहितेचे संपादन आणि संहितेची

पुनर्बाधणी केली जाते. संहितेचे संपादन आणि पुनर्बाधणी वेगवेगळे उद्देश डोळ्यासमोर ठेवून केली जाऊ शकते.

विशेषतः कथात्मक साहित्याच्या बाबतीत संपूर्ण साहित्यकृती सादरीकरणात जशीच्या तशी आणणे जिकिरीचे असते. उदा.वर्णनातील पाल्हाळ, पुनरावृत्ती, निवेदनातील अभिवाचनाच्या दृष्टीने अनावश्यक गोष्टी इत्यादीची काटछाट करणे आवश्यक असते. एखाद्या सूत्राला धरून सादरीकरणाची आखणी करायची असेल तर त्यानुसार विविध साहित्यकृतींचे परिशीलन करून, पुढच्या टप्प्यात त्याचे संपादन करणे आवश्यक असते. संहितेचे संपादन आणि पुनर्बाधणी करण्यासाठी साहित्य विषयक आकलन आणि त्यासंबंधीत विशेष कौशल्यांची गरज असते.

संहितेचे अर्थनिर्णयन

अभिवाचन हा श्राव्यानुभव असल्यामुळे, अभिवाचकाला श्राव्यानुभवाचा रोख निश्चित करणे आवश्यक असते. हा श्राव्यानुभवाचा रोख ठरवण्यासाठी अभिवाचकाने निवडलेल्या संहितेचे परिशिलन करणे, लेखनशैलीशी परिचित होणे, आशयाचे विविध पदर तपासून बघणे आणि अर्थनिर्णयनाच्या शक्यतांचा अदमास घेणे आणि अंतिमतः वाचनाचा विशिष्टानुभव सौंदर्यात्मक रीतीने आविष्कृत करणे या टप्प्यांतून प्रवास करावा लागतो. अर्थात संहितेला सामोरे जाण्याच्या विविध पद्धतीही संभवतात.

४.२.२ अभिवाचनाचे प्रकार

कोणत्या माध्यमासाठी अभिवाचन केले आहे, हा निकष डोळ्यासमोर ठेवून खालीलप्रमाणे अभिवाचनाचे प्रकार स्पष्ट केले आहेत

प्रत्यक्ष अभिवाचन

अभिवाचनाच्या या प्रकारात साधारणपणे श्रोत्यांच्या समूहासमोर अभिवाचक संहितेचे वाचन करित असतो. एकल वाचन किंवा समूहवाचन अशा दोन्ही प्रकारांमध्ये प्रत्यक्ष अभिवाचन केले जाते. या प्रकारातले अभिवाचन घराच्या हॉलपासून नाट्यगृहापर्यंत विविध ठिकाणी केले जाऊ शकते. काही संहितांच्या अभिवाचनाची परिणामकारकता सिद्ध होण्यासाठी अभिवाचक आणि श्रोत्यांची समीपता किंवा विशिष्ट अंतरापेक्षा जास्त दूर नसणे आवश्यक असते. अशा संहितांसाठी नाट्यगृह किंवा मोठ्या हॉलचा व्यापक अवकाश बाधक ठरू शकतो. पण काही संहितांच्या बाबतीत मात्र श्रोते आणि अभिवाचक यांच्यातले अंतर थोडे अधिक असले तरी चालू शकते. प्रत्यक्ष अभिवाचनात अभिवाचकाच्या चेहऱ्यावरचे हावभाव काही प्रमाणात साहाय्यभूत ठरू शकतात तसेच येथे श्रोता आणि अभिवाचक यांच्यामध्ये दृष्टीभेट होण्याची शक्यता असते, ज्याचा अभिवाचकाच्या सादरीकरणावर परिणाम होऊ शकतो. प्रत्यक्ष अभिवाचन अधिक प्रभावी होण्यासाठी आवश्यकतेप्रमाणे पार्श्वसंगीत, प्रकाशयोजना, नेपथ्य, वेशभूषा यांचा वापर केला जाऊ शकतो.

दूरवाणीसाठीचे अभिवाचन

मागे नमूद केल्याप्रमाणे गेल्या अनेक वर्षांपासून महाराष्ट्रातील विविध आकाशवाणी केंद्रांवरून कथा, कादंबरी, चरित्र, आत्मचरित्र, ललितबंध या साहित्यप्रकारांचे अभिवाचन होत आले आहे. ठराविक अंतराने विभागून बहुशः संपूर्ण पुस्तकाचे अभिवाचन येथे केले जाते. महाराष्ट्रातील काही निवडक एफएमवाहिन्यादेखील त्यांच्या मर्यादित एफएमवरून अभिवाचनाचे प्रयोग करित आहेत. या प्रकारचे अभिवाचन हा संपूर्णतः श्राव्यानुभव असल्यामुळे आणि समोर श्रोते नसल्यामुळे अभिवाचकाला त्याच्या विशिष्ट कौशल्यांवर लक्ष केंद्रित करणे भाग पडते. या प्रकारच्या अभिवाचनात स्टुडिओ, मायक्रोफोन इत्यादींच्या कार्यप्रणालीची काही प्रमाणात का होईना, पण तांत्रिक माहितीही मिळवावी लागते.

स्टोरीटेलसारख्या ऑपसाठीचे अभिवाचन

जागतिकीकरण आणि माहिती तंत्रज्ञान क्षेत्रातल्या प्रगतीमुळे विविध उद्योग व्यवसायांच्या संधी निर्माण झाल्या. जगातल्या कुठल्याही कोपऱ्यात माझा ग्राहक असू शकतो. असा विश्वास अनेक नव्या उद्योजकांमध्ये निर्माण झाला. स्टार्टअप सारख्या संकल्पनेमुळे नव्या विचारांना अंमलांत आणण्याचे बळ मिळाले.

यातूनच स्टोरीटेल सारख्या पुस्तकांच्या ध्वनिमुद्रित आवृत्तींची विक्री करणारे ऑप उभे राहिले. आज स्टोरीटेलसोबतच कुकू एफएम, स्नोव्हेल यांसारख्या ऑपच्या माध्यमातून मराठी पुस्तके ऐकता येऊ शकतात. आज या ऑपच्या माध्यमातून जगाच्या कोणत्याही कोपऱ्यातून मराठी भाषा समजू शकणाऱ्या माणसाला शेकडो मराठी पुस्तके ऐकण्यासाठी उपलब्ध आहेत. व्यावसायिक पातळीवर पुस्तके ध्वनिमुद्रित स्वरूपात उपलब्ध करून देणाऱ्या या ऑपचा अभिवाचनाबाबतचा दृष्टिकोन त्यांच्या व्यावसायिक नीतीनुसार ठरत असतो. काही ऑपसना अभिवाचन करताना अभिवाचकाच्या अर्थनिर्णयनाची अपेक्षा नसते, ते त्यांना तशी पूर्वसूचना देतात.

दूरचित्रवाणी तसेच सोशल मीडियासाठी अभिवाचन

या प्रकारच्या अभिवाचनात काहीवेळेस प्रत्यक्ष अभिवाचनाचे ध्वनिचित्रमुद्रण करून ते प्रसारित केले जाते किंवा या प्रकारच्या माध्यमांसाठी स्वतंत्रपणे ध्वनिचित्रमुद्रण केले जाते. अभिवाचनाचे स्वतंत्रपणे ध्वनिचित्रमुद्रण होणार असेल तर अभिवाचकाला 'कॅमेरा' या यंत्राच्या कार्यपद्धतीविषयी परिचय होणे गरजेचे असते, जेणेकरून तुमचे अभिवाचन अधिक प्रभावी होईल. फेसबुक इंस्टाग्राम आणि युट्युब या माध्यमांसाठी जर तुम्ही अभिवाचन करत असाल तर तुम्हाला त्या माध्यमांचा परिचय असणे आवश्यक असते.

४.२.३ अभिवाचनाद्वारे साधावयाची कार्ये

साहित्यिक कार्य

अभिवाचनाद्वारे जे साहित्यिक कार्य साधले जाते त्याचे निरनिराळे पैलू लक्षात घेणे गरजेचे आहे. सर्वप्रथम अभिवाचनाच्या माध्यमातून विशिष्ट साहित्यिक अनुभव श्रोत्यांपर्यंत पोहोचतो. साहित्य

आस्वादानाची एक निराळी तऱ्हा यामुळे उलगडली जाते. अप्रकट वाचनात साहित्यातल्या अस्पशीत राहिलेल्या जागांना अभिवाचनात उजाळा मिळू शकतो. उदा. सुनिताबाई देशपांडे ज्यावेळी इंदिरा संत, पद्मा गोळे, आरती प्रभू यांच्या कविता वाचायच्या; त्यावेळी अनेकांना अप्रकट वाचनात न सापडलेलं मर्म अभिवाचनामुळे सापडायचे आणि या कवितांची नव्याने उमज पडायची. साहित्यिक रसग्रहणाच्या व्यक्तीविशिष्ट परी अभिवाचनामुळे सिद्ध होतात असे दिसते. उदा. महेश एलकुंचवार यांच्या एखाद्या ललितबंधामधील आत्मगतता आणि चिंतनपरता उत्तम अभिवाचनामुळे श्रोत्याला अत्यंत उत्कट अनुभव देऊ शकते, कदाचित हा अनुभव त्याला त्याच्या अप्रकट वाचनात मिळेलच असे नाही. व्यंजना सिद्ध होणे हा उत्तम साहित्याचा निकष मानला जातो, तर ही व्यंजना उत्तम दर्जाच्या अभिवाचनाच्या साहाय्याने अत्यंत समर्थपणे श्रोत्यांपर्यंत पोहोचते. उदा. अरुण कोलटकर यांच्या वामांगी या कवितेत ते ज्या 'अठ्ठावीस युगांच्या एकटेपणाची' गोष्ट सांगू पाहतात ती व्यंजना जर अभिवाचकाला त्याच्या भाषिक कौशल्याच्या आधारे श्रोत्यांपर्यंत व्यवस्थित पोहोचवता आली तर कदाचित अप्रकट वाचनात समजायची राहून गेलेली व्यंजना अभिवाचनाद्वारे अत्यंत सशक्तपणे श्रोत्यांपर्यंत पोहोचू शकते. अभिवाचनाद्वारे आणखी एक महत्त्वाचे साहित्यिक कार्य घडते, लिपीबद्ध साहित्य उपलब्ध होण्याच्या आधी मौखिकतेद्वारे साहित्याचा प्रसार व्हायचा. कीर्तन, प्रवचन, निरूपण, भारुड, इ.सारख्या सादरीकरणातून समूहनिष्ठ रसनिष्पत्तीचा अनुभव घेतला जायचा. मौखिक परंपरेतील काही प्रकारांमधून प्रत्यक्ष सादरीकरणाचा अनुभव घेताना सादरकर्ते आणि श्रोते यांच्यामध्ये प्रतिसादांची देवाण-घेवाण व्हायची. त्यातून त्या समूहात भावनिक एकतानताही निर्माण व्हायची. लिखित साहित्याचा प्रसार व्हायला लागल्यानंतर मौखिक परंपरेची ही गुणवत्ता काही प्रमाणात झाकोळली गेली. अभिवाचनाद्वारे या जुन्या मौखिक परंपरेतील काही वैशिष्ट्यांना पुन्हा एकदा उजाळा मिळत आहे आणि हे एक महत्त्वाचे साहित्यिक कार्य आहे.

कलाविषयक कार्य

एखादी व्यक्ती निवडलेल्या कलामाध्यमाची विशिष्ट दृष्टिकोनातून सर्जनशील अभिव्यक्ती साकार करते तेव्हा कला प्रकटते. चित्रकलेसारखी दृश्यकला असो किंवा मग संगीतासारखी अमूर्त कला असो, संवेदनांची उत्कट अनुभूती हे कलेचे महत्त्वाचे वैशिष्ट्य आहे. अभिवाचन हा सौंदर्यपूर्ण श्राव्यानुभव असल्यामुळे येथे कलातत्व अस्तित्वात येते. आनंदप्राप्ती हे कलेचे महत्त्वाचे कार्य आहे जे अभिवाचनाद्वारे साध्य केले जाते. रसपूर्ण अभिवाचनामुळे चित्तवृत्ती बहरून येतात. आशयनुगामी अभिवाचनाच्या परिणामस्वरूप आपण या भौतिक जगातून काही क्षण का होईना बाहेर पडून एका निराळ्या विश्वात प्रवेश करतो. अभिवाचनाचे आवाहकत्व परिणामकारक असेल तर श्रोत्यांच्या निरनिराळ्या भावनांना साद घालत, त्यांच्या संवेदना अधिक प्रगल्भ होण्याची शक्यता असते. अर्थात अभिवाचन हा साहित्यकलेला आधारभूत मानून अस्तित्वात आलेला सादरीकरणाचा प्रकार आहे. त्यामुळे अभिवाचनाच्या कलानुभवाची प्रत ही साहित्यातील कलातत्व आणि सादरीकरणातील कलातत्वाच्या सर्जनशील एकमेळावर अवलंबून आहे. लेखकाने एखादा जीवनानुभव त्याच्या साहित्यकृतीद्वारे अभिव्यक्त केलेला असतो, अभिवाचनाच्या प्रक्रियेदरम्यान त्या साहित्यकृतीला